

Héctor Alonso
Pablo Ruiz
Jonatán Sánchez
Ricardo Oficialdegui

Exclusió social, medi obert i incorporació social a l'associació Bizitegi:

un model d'intervenció socioeducativa en programes de reinserció social des de la Pedagogia Social Comunitària

Resum

Aquest article pretén donar a conèixer l'associació Bizitegi, que porta treballant des del 1980 al barri d'Otxarkoaga de Bilbao, oferint programes d'atenció i reinserció social a persones amb problemes de drogodependències, alcoholisme, malaltia mental i/o sense llar que es troben en una greu situació d'exclusió social. En els estudis socials sobre marginació hem passat de parlar de pobresa a parlar d'exclusió social, concepte més ampli i amb més dimensions. També es reflexiona sobre el treball de carrer i els processos d'incorporació social, elements clau en el treball de Bizitegi. Es defensa la idea que Bizitegi treballa des del model de la Pedagogia Social Comunitària, desplegant diverses accions i projectes que justifiquen aquesta relació cabdal.

Paraules clau: Pobresa,

Exclusió, Medi obert, Incorporació social, Reinserció social, Participació social, Bizitegi

Exclusión social, medio abierto e incorporación social en la Asociación Bizitegi: un modelo de intervención socioeducativa en programas de reinserción social desde la Pedagogía Social Comunitaria

Social exclusion, open environment and social inclusion in the Asociación Bizitegi: a model of educational intervention in rehabilitation programmes based on community education

Este artículo pretende dar a conocer la asociación Bizitegi, que lleva trabajando desde 1980 en el barrio de Otxarkoaga de Bilbao, ofreciendo programas de atención y reinserción social a personas con problemas de drogodependencias, alcoholismo, enfermedad mental y/o sin hogar que se encuentran en grave situación de exclusión social. En los estudios sociales sobre marginación hemos pasado de hablar de pobreza a hablar de exclusión social, concepto más amplio y con más dimensiones. También se reflexiona sobre el trabajo de calle y los procesos de incorporación social, elementos clave en el trabajo de Bizitegi. Se defiende la idea de que Bizitegi trabaja desde el modelo de la Pedagogía Social Comunitaria, desplegando varias acciones y proyectos que justifican esta relación clave.

This article seeks to draw attention to the work of the Bizitegi association, which has been active since 1980 in the Otxarkoaga neighbourhood of Bilbao, running social care and rehabilitation programmes with people with problems of substance abuse, alcoholism, mental illness and/or homelessness who find themselves in situations of serious social exclusion. There has been a shift in the social study of social deprivation from talking about poverty to talking about social exclusion, a broader concept with more dimensions. The article also reflects on outreach and street work and processes of social inclusion, key elements in the Bizitegi approach, and sustains that Bizitegi works on the basis of a community education model, deploying various actions and projects that justify this key relationship.

Palabras clave: Pobreza, Exclusión, Medio abierto, Incorporación social, Reinserción social, Participación social, Bizitegi

Keywords: Poverty, Exclusion, Open environment, Social incorporation, Social rehabilitation, Social participation, Bizitegi

Com citar aquest article:

Alonso, H.; Ruiz, P.; Sánchez, J.; Oficialdegui, R. (2014). "Exclusió social, medi obert i incorporació social a l'associació Bizitegi: un model d'intervenció socioeducativa en programes de reinserció social des de la Pedagogia Social Comunitària". *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 57, p. 47-65

- L'associació Bizitegi porta treballant des del 1980 al barri d'Otxarkoaga de Bilbao, oferint programes d'atenció i reinserció social a persones amb problemes de drogodependències, alcoholisme, malalta mental i/o sense llar que es troben en una greu situació d'exclusió social. Bizitegi compta amb un model d'intervenció l'objectiu del qual és facilitar processos d'inclusió i cohesió social, potenciant la persona perquè adquireixi el major grau d'autonomia possible i de participació social.

Els diferents programes de l'associació Bizitegi ofereixen un espai de confluència de recursos i usuaris que avança en un projecte vital bio-psico-social-comunitari, integral i de continuïtat de cures, adaptat a les necessitats dels usuaris. Aquest espai respon a les diferents necessitats, segons el moment de l'itinerari vital de cada persona.

La seva intervenció educativa es basa en l'aplicació del model d'acompanyament psicosocial i educatiu (Alonso i Funes, 2009), que aplica en els diversos projectes terapèutics i comunitaris, de cara a facilitar processos d'incorporació social perquè les persones adquireixin el major grau d'autonomia i els millors nivells de qualitat de vida possibles.

La idea de comunitat, com a eix vertebrador de la intervenció social, posa de manifest la importància de la implicació dels subjectes socials en la defensa del seu propi entorn

En l'actualitat hi ha encara pocs estudis¹ en què s'incorpori el paradigma del treball comunitari i la participació de les persones en els processos de reinserció social. La recuperació, els anys vuitanta, de la idea de comunitat, com a eix vertebrador de la intervenció social, posa de manifest la importància de la implicació dels subjectes socials en la defensa del seu propi entorn, inferint una definició de societat global, on es pren com a referència la base local. Una comunitat que no s'entén sense l'existència d'uns mínims nivells de solidaritat i d'intercanvi de significats (Caride en Petrus, 1997; Gurrutxaga, 1993).

S'evidencia la necessitat de redescobrir un nou ordre comunitari, en tant que aquesta nova organització social, fruit de l'estat modern, reuneix alguns requisits imprescindibles per generar cohesió social. Es requereix inventar una nova comunitat fundada en base a l'individu (Caride en Petrus, 1997). Un nou model social que ens condueix a comunitats que generen trobades entre els individus i el seu món privat, no com una finalitat en si mateixa, sinó com una forma de suport col·lectiu (Gurrutxaga, 1993).

El present article se centrarà, en primer lloc, en l'aprofundiment i la reflexió sobre alguns temes rellevants del treball dut a terme per l'associació Bizitegi com són el treball comunitari amb persones que pateixen processos d'exclusió social i d'extrema pobresa, el treball des del medi obert a l'educació de carrer i la tasca d'incorporar socialment aquests col·lectius tan vulnerables. En un segon moment, es detallaran algunes accions o projectes que consoliden el model de participació, de cohesió social i de millora de la qualitat de vida de les persones, mitjançant el que treballa Bizitegi i que s'arrela en el model de la Pedagogia Social Comunitària (en endavant, PSC).

Volem validar, en última instància, aquesta relació cabdal, per deduir que, gràcies a la intervenció des d'aquest model, s'està generant un impacte i uns efectes positius en els seus contextos de treball.

De pobresa a exclusió social

Bizitegi, des dels seus inicis fins a l'actualitat, ha treballat amb persones pobres, vulnerables, excloses, malaltes, drogodependents... Però ha percebut una creixent evolució en el fenomen de la desigualtat social. I no només Bizitegi sinó tota la societat està vivint noves formes de desigualtat que no es defineixen des del concepte de pobresa, que tradicionalment hem emprat, i que per tant mereix un especial tracte i reflexió. Necessitem evolucionar la mirada que exercim sobre els fenòmens de desigualtat social. Hem d'ampliar el concepte de pobresa, per arribar a una concepció més complexa, dinàmica i rica on hi hagi més variables i més concrecions. Aquest concepte ens portaria a parlar d'exclusió social, com a idea més ampla, on trobarem el dèficit econòmic, però també altres dèficits, com el de formació, habitatge, condicions de salut, xarxa social...

La noció de pobresa tradicionalment s'ha construït en funció dels ingressos mitjans que perceben alguns sectors de la població en un moment concret i també tenint en compte la dimensió geopolítica, és a dir, la situació territorial. Estàvem emprant un concepte relatiu no absolut, basat en el nivell mitjà dels ingressos, l'àmbit territorial i el moment concret en què es realitza la captació de la informació. A aquest paràmetre, amb el temps, s'hi han afegit altres dimensions per acollir el dinamisme i el canvi propi de l'evolució de les societats, como són, a banda dels ingressos mitjans, la despesa o el consum... (Barnes, 2002; Subirats, 2004).

En l'actualitat, es continua tenint molt en compte la desigualtat econòmica, però no és l'únic indicador que s'utilitza per operativitzar el concepte de desigualtat social. Davant la crisi global, aclaparadora i agreujada a Espanya per característiques internes derivades de la construcció i del món de les finances, no es pot continuar relacionant la desigualtat social només amb la pobresa, sinó que s'ha de començar a considerar altres dimensions o situacions, com la situació administrativa que pateixen les persones immigrants que estan en situació irregular, o les males condicions de salut, la sobrecàrrega laboral, l'habitatge digne, els problemes educatius i formatius, la ruptura dels llaços i dels vincles familiars (Adelantado, 2000).

La ruptura o crisi de l'estat de benestar i els efectes de la globalització econòmica neocapitalista han generat una alarmant desprotecció de sectors de la població espanyola cada vegada més generalitzada. El professor Subirats (2004) assenyala tres principals canvis que s'han produït en el sistema

econòmic i social d'Espanya i que causen els nous escenaris de desigualtat social. El primer és la fragmentació de la societat des d'unes característiques que fan molt més complex i divers el nostre espai social. Temes com la immigració, i el xoc cultural que se'n deriva, però també l'aprenentatge recíproc, l'envelliment progressiu que desapuntala la sostenibilitat econòmica de les pensions, sanitat, noves formes de convivència familiar, etc., generen nous grups socials amb dificultats d'inclusió social. El segon, relatiu a l'impacte de la nova economia post-industrial sobre el mercat de treball, ha generat una transició basada més en la informació i el coneixement que en la producció mercantil. S'ha imposat un model capitalista menys regulat i més mundialitzat. D'aquest canvi sorgeix el problema de la inserció dels joves qualificats en el mercat laboral espanyol. I, en tercer lloc, el fet que la flexibilitat en els processos de producció que s'esdevenen en aquest nou marc econòmic de la informació ha originat la creació d'ocupació de menor qualitat i més precària. Tot plegat sumat al significatiu dèficit de les polítiques públiques i socials agreuja les desigualtats socials i produeix una creixent i emergent sensació de vulnerabilitat social i d'injustícia social (Gallego, Gomá i Subirats, 2002).

El concepte d'exclusió social amplia l'espectre de la pobresa a altres nous escenaris de desigualtat social

Atesos aquests factors, el concepte d'exclusió social amplia l'espectre de la pobresa a altres nous escenaris de desigualtat social. Aquesta constatació ens sembla intensament útil per treballar i reflexionar sobre aquelles situacions en les quals, juntament amb la privació econòmica, trobem que minven els drets vinculats al concepte de ciutadania, és a dir, els drets i llibertats bàsiques de les persones, sigui quina sigui la seva cultura o nacionalitat (Arriba, 2002; Subirats, 2004).

Aquesta realitat canviant, on ens situem des de la lluita contra l'exclusió social i no només des de la pobresa, ha estat assumida i corroborada pels professionals de Bizitegi. I no només per part dels professionals sinó també per les persones destinatàries, les quals han vist com s'amplien les desigualtats i, per tant, els sectors d'exclusió. Aquest fet ha contribuït a empatitzar i normalitzar la seva situació, tot i que la seva fos, en bona mesura, una denominació que podríem catalogar com la dels exclosos històricament, no els nous exclosos que ha produït la crisi i la seva mala gestió.

Treballar des del medi obert

Bizitegi treballa en diversitat de contextos i en diferents tipologies de destinataris: en centres de dia, residències, pisos de reinserció, espais terapèutics, etc., tot i que requereix una especial atenció el treball de carrer o en medi obert que l'associació du a terme, des de la perspectiva de la PSC.

L'educació de carrer s'ha valorat com una actuació molt necessària dins de l'acció social en contextos marginats (Miquel, 1999, 2002; Petrus, 1997), però és difícil definir què és l'educació de carrer, ja que molts professionals es veuen envoltats en diferents àmbits de l'animació, l'educació, l'educació social, el treball social, etc. (Urbano, 2008). Per superar aquesta limitació se sol definir què és educador de carrer, el qual pren el carrer des de la crítica com un espai educatiu i esdevé una figura de referència per als joves o altres sectors de població (Costa Cabanillas, 1995).

L'educador de carrer articula la seva intervenció des dels continguts de comunicació amb l'entorn comunitari, promovent la motivació dels usuaris, la seva participació activa com a ciutadans, l'aprenentatge d'habilitats bàsiques, la normalització de les seves vides i l'assumpció de la norma social (Dalmau, Miquel i Pélaez, 2000). En aquesta línia, Urbano (2008) destaca com a principals característiques de l'educació de carrer: a) el contacte directe amb la realitat des d'allò quotidià; b) el treball amb els joves i adults més desfavorits promovent processos educatius que facin possible el creixement personal i la inserció crítica en la societat; c) proporcionant mitjans; i d) mobilitzant la comunitat i treballant amb ella.

Els educadors de carrer de Bizitegi treballen diàriament amb els més vulnerables, entren a cases a detectar nous destinataris, realitzen un treball *in situ*, en els seus espais quotidians amb aquelles persones que estan en un procés agut de degradació personal i social, amb l'objectiu d'intentar incorporar-los socialment i ajudar-los en els processos de reinserció.

Incorporar socialment i reinserir en la societat

Incorporar o reincorporar socialment els més vulnerables ha estat sempre un objectiu clar i precís en la tasca socioeducativa de Bizitegi. Aquesta lluita, que defensa Bizitegi, contra les desigualtats i contra l'exclusió social es materialitza de manera positiva aconseguint crear espais de reinserció social i, finalment, incorporant a la societat els qui per diferents circumstàncies n'estiguessin exclosos.

Algunes consideracions al voltant dels processos de reinserció i incorporació social:

La *reinserció social* es defineix com un procés que cerca aconseguir la incorporació social d'aquells ciutadans que, per diferents causes, han romàs al marge de les normes socials. Tota acció de reinserció ha de comptar amb la col·laboració i la voluntat de la mateixa persona exclosa (Petrus, 1992).

Les funcions del procés de reinserció social es concreten a assumir uns correctes esquemes normatius; adquirir la cultura o cultures de la societat en què es viu; adquirir hàbits conductuals normalitzats; comprendre la dimensió social i els codis de relació amb el grup social; facilitar la participació de l'individu en els béns del grup; possibilitar una activitat professional; comprendre la racionalitat de les mesures adoptades.

El procés de reinserció social de les persones excloses, abans, durant i després del retorn a la comunitat, ha d'assegurar l'accés a les activitats educatives, culturals i recreatives i tenir en compte la participació activa de les persones, com a elements significatius per assegurar l'èxit de la participació (United Nations, 2006; Hills, Le Grand i Piachaud, 2002).

El procés de la incorporació social es defineix en funció de la quantitat i qualitat de participació d'una persona en un entorn més o menys ampli

El procés de la *incorporació social* es defineix en funció de la quantitat i qualitat de participació d'una persona en un entorn més o menys ampli (Funes i Raya, 2001). També ens referim a la incorporació social com a un procés d'ajuda i acompanyament en el desenvolupament de competències personals, socials i laborals que situen la persona en un espai favorable per exercir els seus drets de ciutadania en igualtat d'oportunitats (UNAD, 2005; Corera, 2004). El procés d'incorporació social no implica només l'abandonament de la conducta anterior, sinó que hi influiran altres situacions problemàtiques a les quals cal prestar atenció. Aquesta és la tasca de l'acompanyant i de l'educador, dedicar atenció a tota mena de problemes que puguin sorgir en aquest procés (ENLACE, 1999).

Segons Subirats (2004) hi ha una sèrie d'indicadors i temàtiques en relació amb els processos de reinserció i incorporació de les persones que es troben en situació d'exclusió social. Aquests indicadors són els següents:

a) Habitatge

L'accés a un habitatge digne i normalitzat és un dret de totes les persones i un mecanisme d'accés a altres serveis i recursos. La manca d'habitatge o la impossibilitat d'accedir-hi limita, en gran mesura, la intervenció amb persones que estan establertes en un territori, incidint negativament en la promoció personal, familiar i social (Farpón, Menéndez i Triguero, 2007).

b) Inserció laboral

La manca d'accés al mercat laboral és la principal i més immediata causa de pobresa i d'exclusió social (Alós-Moner [coord.], 2011).

Tot programa d'inserció laboral ha de tenir en consideració els següents aspectes (Bushway, 2003):

- Que les persones excloses no tenen un historial i memòria de rutina en la feina.
- Que els programes han de tenir una rellevància exitosa pel que fa a les sortides professionals.
- Que es requereix un procés d'acompanyament en la transició exclusió/inclusió i en el procés d'accés al mercat laboral (Alós-Moner [coord.], 2011).
- Que es necessita una motivació per al canvi.

c) Xarxa social

Tota persona necessita una xarxa de suport i de relacions sobre les quals cimentar les seves trajectòries personals (Rodríguez *et al.*, 2006; Hernández, Pozo, Alonso i Martos, 2005; Castro, Campero i Hernández, 1997).

L'acció educativa i comunitària, de base territorial o de suport social (d'ajuda mútua), pot significar una aposta necessària que generi xarxes participatives, i que continuï la tradició metodològica del desenvolupament comunitari. Aquest tipus d'acció, que enforteix les xarxes socials i comunitàries, entén que la pròpia comunitat és protagonista tant de la prioritització de les seves necessitats com de les accions que, en col·laboració amb altres agents, planificarà i desenvoluparà posteriorment (EAPN, 2010).

La xarxa social és l'entramat de relacions més o menys denses que posseeixen les persones i constitueixen l'estructura del seu suport social (Farpon, Menéndez i Triguero, 2007).

És important el paper de l'entorn familiar com a xarxa social bàsica (Farpon, Menéndez i Triguero, 2007; Valverde, 2002).

d) Educació/Formació

L'educació centra la seva atenció en l'eliminació de les barreres que impedeixen l'accés als processos d'incorporació social de la persona, transformant la cultura educativa i entenent-la com un tot (Blanco, 2006).

La finalitat del sistema educatiu és la d'assegurar l'equitat, accessibilitat i qualitat per tal d'assegurar la pràctica d'una ciutadania democràtica, responsable, lliure i crítica. Totes les persones han d'adquirir competències en algunes habilitats i comportaments que són rellevants, significatius i funcionals en els escenaris socials en què es mou, tot promovent resultats socialment importants per a la persona (Jiménez, Luengo i Taberner, 2009).

e) Participació cívica

La família, però també especialment la xarxa social més àmplia juntament amb tot el teixit social de solidaritat (moviment veïnal, sindical, ONG, voluntariat...), dóna suport a les persones en procés de socialització, o resocialització (Petrus, 1992), en la interiorització de les normes de convivència, així com en les situacions de les crisis vitals, facilitant espais de relació i participació en què es construeix una ciutadania participativa i activa (Trilla, 2010).

La participació s'aprèn i es practica i per això es requereixen mecanismes, estructures i climes educatius que ho afavoreixin i ho facin possible.

f) Salut

L'accés a la salut, la sensibilització i presa de consciència sobre les cures en un mateix i l'adequat tractament de les malalties... són aspectes que en nombroses ocasions apareixeran vinculats a altres problemàtiques, motiu pel qual la intervenció ha de ser multidimensional (De Andrés *et al.*, 2002).

Bizitegi i la PSC

Bizitegi no va néixer com una iniciativa planificada, sinó com un exercici pràctic de solidaritat entre individus que formaven part d'una mateixa comunitat. En un veïnat en què hi havia persones amb moltes dificultats (econòmiques, personals, relacionals, de salut...), algú va ser capaç de veure que també existien grans fortaleces.

I va veure que, adequadament agrupades, podien configurar xarxes de suport mutu que resultaven funcionals i resolien de manera efectiva molts dels problemes del col·lectiu: així van néixer “els Bizitegis”. Eren petites unitats convivencials (Bizitegi en castellà significa “lloc de vida”), en què cadascú posava el que tenia i tots en sortien beneficiats.

Aviat aquesta realitat es va tornar més complexa. I la necessitat de comptar amb atenció professional i especialitzada, unida al creixement del finançament públic per als programes d'inclusió social, va permetre crear una xarxa de serveis professionals diversos com centres de dia, equips d'intervenció socioeducativa en medi obert, serveis residencials, equips multidisciplinaris amb perfils sociosanitaris...

Va créixer diversificant-se, professionalitzant-se, millorant tècnicament, negociant l'atenció de les persones amb les institucions públiques... I aquest trànsit el va convertir en menys veí. Altrament dit: va passar de “ser de la

comunitat” a “estar a la comunitat”. Aleshores troba el punt mig entre tenir una xarxa de serveis forta i diversa, i mantenir una relació de veïnat en els entorns comunitaris.

Ha passat de donar resposta als veïns que tenien problemes a aconseguir que les persones a les quals atén esdevinguin veïns que aporten valor afegit als barris on viuen. L'aplicació del model de PSC a les comunitats veïnals i a les persones en situació d'exclusió social ha permès poder realitzar aquest procés de desenvolupament comunitari.

La PSC és entesa com una metodologia i una praxi pedagògica que treballa essencialment per a la millora de la cohesió social i la millora de la qualitat de vida. Basa la seva acció en la pràctica de la participació social i en la construcció de ciutadania (Caride, 2005; Úcar i Llena, 2006; Pérez Serrano i Pérez Guzmán, 2006; Trilla, 1997). És considerada, tant pels professionals com per les entitats socials, un mètode idoni per al treball amb població que està immersa en processos d'exclusió social.

El model de la PSC i Bizitegi

Bizitegi sosté la seva acció pedagògica en la construcció de ciutadania i en el treball comunitari, així ho expliciten els orígens de l'associació. En recolzar el treball educatiu en aquest principi d'actuació ha estat fàcil i coherent iniciar accions concretes en aquest sentit. Un altre punt fort d'aquesta actuació és la clara aposta per la participació activa, autònoma i decidida dels usuaris com a agents principals en aquests programes.

Bizitegi sosté la seva acció pedagògica en la construcció de ciutadania i en el treball comunitari

A continuació destaquem algunes accions que realitza Bizitegi i que considerem rellevants a l'hora de mostrar com la intervenció de Bizitegi es du a terme des del model de la PSC. Presentem diverses accions i alguns dels plantejaments que donen sentit a aquest model d'intervenció.

Ikusezinak. Assemblea dels Invisibles

L'Assemblea dels Invisibles es crea per les persones usuàries del Centre de Dia del barri de Rekalde (Bilbao). El seu objectiu és denunciar situacions d'injustícia: retallades socials, retallades públiques, casos de desnonaments, defuncions de persones al carrer. Descriuen la seva funció com la d'informar-se i informar.

La seva metodologia es basa en reunions informatives/debat sobre temes socials d'actualitat i en la participació en convocatòries públiques per denunciar situacions d'injustícia social, desnonaments, defuncions de persones al carrer...

Bizitegi durant una trobada d'EAPN Euskadi parla de l'Assemblea dels Invisibles, defensant-la i concretant les seves fortaleeses i febleses. D'aquest discurs analitzat s'extrauen les següents valoracions.

S'identifica com una gran fortalesa que aquesta acció busqui que l'assemblea sigui autònoma. De fet, l'Assemblea dels Invisibles té un entitat pròpia i independent de Bizitegi, tot i que recolzi el seu desenvolupament mitjançant un professional. D'aquesta manera s'augmenta la coresponsabilitat i la participació social dels usuaris com a agents actius de la societat i dels seus organitzadors.

L'Assemblea dels Invisibles va començar des d'una xarxa de trobada amb altres realitats, amb altres persones d'altres col·lectius (vídues, discapacitats, malalts mentals...). Des d'aquesta xarxa es va anar creant entitat i sentit de pertinença, en funció dels temes de risc o exclusió, que eren comuns a tots els perfils. I des d'aquest intens treball es llança la idea de fer l'Assemblea dels Invisibles amb la voluntat, des del principi, de desmarcar-se de l'acció corporativa de Bizitegi. Es potencia així l'autoconscienciació de les persones que, en interaccionar amb altres perfils en risc, empatitzen i generen una base ideològica comuna d'intervenció (allò que un educador anomena discurs propi). Mitjançant aquestes accions s'augmenta l'autonomia grupal i, per últim, es du a terme la denúncia social i la participació ciutadana mitjançant accions reivindicatives. Reivindicació que fa sistematitzar les necessitats dels col·lectius que les configuren i que són necessitats comunes. Per arribar a aquesta situació es requereix un primer exercici d'introspecció personal que construeix una presa de consciència del moment en què estan i, d'altra banda, se genera una lluita contra l'ansietat i l'aïllament i la impotència de veure com no es compleixen els seus drets, ja que en protestar inicien una acció encaminada a "posar sobre la taula" dels polítics els seus problemes.

Val la pena
protestar quan els
mèdia se'n
fan ressò

Es ressalta l'alta incidència mediàtica de les accions, sobretot de les inicials. Aquest fet reforça la continuïtat de l'assemblea, entenent que val la pena protestar quan els mèdia se'n fan ressò. Aquest fet relacionat amb accions concretes (com es veurà a l'apartat d'accions) conflueix en un escenari creat per l'Assemblea d'Invisibles amb una aposta clara per la incidència política i la denúncia social. El poder defensar els seus drets i ser escoltats és un pas en l'escala, també, de la reinserció i de la participació social.

Es relaciona l'exclusió i la crisi, fent palès que ara està més normalitzada la percepció d'exclusió. Ara és més usual veure gent "normal" al carrer, desnonada. Els usuaris tenen una apreciació que la seva situació tampoc no és tan extrema i radical, sinó que normalitza les situacions d'exclusió i pobresa. Acció que fa disminuir l'estigma social dels usuaris de Bizitegi.

Avui en dia el Invisibles s'han dissolt. Han percebut que la seva acció podia perjudicar Bizitegi i no volien pas produir aquest efecte.

Taponada. Asamblea de taps

Aquesta acció es defineix com “Persones amb dificultats que ajuden persones amb dificultats”. El seu objectiu és crear i desenvolupar iniciatives per a la recollida de taps de plàstic per a l'Associació Garmitxa (famílies d'infants amb dificultats d'alimentació). Des de la implicació del barri, la participació voluntària, democràtica i de manera activa se genera una cadena de solidaritat per ajudar els usuaris de Garmitxa. La seva base metodològica es vertebrada des de la participació activa, voluntària i democràtica i des de la implicació de centres de dia, comerços i veïns.

Un gran potencial d'aquesta acció solidària entre els mateixos usuaris que es troben en situació d'exclusió aconsegueix nodrir i fer créixer la xarxa i la participació social dels usuaris de Bizitegi. També s'aconsegueix implicar el barri. A més d'informar i interessar-se per les persones en situació de dificultat social se genera una acció d'ajuda que té efectes molt positius en la persona ajudada i en la que ajuda. Generar procés d'ajuda empàtica amb altres persones té uns efectes molt positius en si mateix (Freire, 1970).

Aquesta activitat és una de les més significatives des del punt de vista de la participació, pel seu caràcter cooperatiu, ja que posa en joc la part més solidària de les persones que es troben en situacions desfavorides. De manera assembleària decideixen quines accions emprendre, com executar-les i a qui beneficiaran.

Sabons artesanals

Aquesta acció es basa en unes experiències adreçades a la cura del medi ambient més enllà del reciclatge, i centrant-se en la reutilització. S'aconsegueix una interacció entre veïns, que aporten el seu oli fet servir al centre i se'ls informa de com s'elaboren els sabons. Es va obsequiar amb sabons a la comunitat en una *Jornada de jocs a la plaça del Centre*.

Es detecta que des d'aquesta acció de sabons artesanals s'inclou el tema del respecte al medi ambient, així com la sensibilització sobre la reutilització. La seva gran aportació és la de generar interès en els participants per cuidar el medi ambient com una acció que genera conscienciació ciutadana i implicació social.

També des de Sabons artesanals s'integra el treball amb el veïnat i amb la utilitat social de Bizitegi, de cara als veïns del barri.

Fira d'associacions de Rekalde i Fira de veïnat d'Urribarri

Aquestes fires neixen amb l'objectiu d'obrir Bizitegi al barri i donar-se a conèixer: qui som, què fem, on som... L'activitat central és l'exposició de casetes en les quals s'ofereix informació dels objectius i serveis que es desenvolupen com a entitat. Així mateix, es du a terme un taller de cuir en què s'ensenya als veïns com elaborar peces de cuir: carteres, clauers, fundes per a ulleres... i s'obsequien.

La seva metodologia es vertebrà mitjançant la participació en grups de treball, també des de les taules ateses per usuaris i/o professionals on s'informa de l'activitat associativa, així com des de diversos tallers d'artesanía, dinamitzats per usuaris, on s'ensenyen els productes realitzats als veïns.

Des de l'acció de Fira d'associacions de Rekalde i Fira de veïnat d'Urribarri es vol recuperar l'essència de barri que tenia Bizitegi –així ho explicava un educador en una xerrada a EAPN Euskadi. És a dir, obrir Bizitegi i el que fa Bizitegi al veïnat.

Auzolan

Aquest projecte és creat per diferents grups, col·lectius i associacions d'Urribarri. El seu objectiu és unir-se per fer front a les necessitats del barri en qüestions de millora d'infraestructures, habitatge, urbanisme, injustícies socials...

La seva metodologia es fonamenta en el treball en xarxa dels agents socials del barri i en la participació activa d'usuaris en diverses comissions per al desenvolupament d'accions.

Es valora molt positivament que aquest projecte se centri en el treball comunitari i en la construcció de ciutadania de cara a la millora d'infraestructures, de serveis, d'habitatge i d'urbanisme. Tot plegat amb l'objectiu de continuar lluitant contra determinades injustícies socials. És important afegir en la lluita contra la desigualtat el tema geopolític i d'urbanisme.

Korrika. La nostra cultura

Korrika és una marxa a favor de l'euskara que s'organitza cada dos anys i que recorre tots els territoris d'Euskal Herria. El seu objectiu és impulsar la conscienciació de l'euskara. Al voltant de la marxa s'organitzen un seguit

d'esdeveniments. Bizitegi ha promogut diverses *flash mob* (traduït literalment de l'anglès com a 'multitud instantània' (*flash*: 'esclat, ràfega'; *mob* 'multitud')). És una acció organitzada en què un gran grup de persones es reuneix de sobte en un lloc públic, fa alguna cosa inusual i després es dispersa ràpidament. Se solen convocar a través dels mitjans telemàtics (mòbils i Internet) i poden tenir una finalitat política o reivindicativa.

Es constata positivament que els usuaris que estan en situacions de risc extrem poden interessar-se per defensar la seva pròpia llengua. Aquesta relació té un efecte molt positiu ja que aconsegueix reforçar el seu sentit de pertinença al seu lloc d'origen, l'arrela a una cultura, el converteix en ciutadà i li permet circular per aquesta cultura.

Teatre. La vida és pur teatre!

A Bizitegi es valora molt el treball des de les arts escèniques. Dins del taller de teatre els participants viuen experiències úniques, que els serveix per continuar incorporant-se com a ciutadans. La seva metodologia es basa en representacions obertes al barri, realitzades en el centre cívic i en col·legis de Bilbao, així com en un repartiment de tasques/rols segons els interessos i capacitats i sempre assumint el teatre com a eina de rehabilitació psicosocial.

El teatre —es constata a través d'avaluacions i recerques dutes a terme amb persones en situació d'exclusió social— ajuda a expressar dificultats i desitjos, la pertinença a un grup, l'orientació dins de l'escena i l'increment d'autoestima a través de l'aplaudiment (Boal, 2004). Aquelles persones que no volen actuar ajuden amb l'escenografia, el vestuari, etc., convertint aquesta acció en una activitat grupal que genera cohesió.

S'observa que cal seguir treballant en el desenvolupament d'aquest tipus d'accions amb intencionalitat artística i educativa i difondre en més espais el producte (al carrer, els teatres, en seus de les entitats, etc.) i complementar el treball des del teatre com a eina educativa amb altres metodologies teatrals com el teatre de l'oprimit, el teatre invisible, teatre de carrer i les performances.

Accions de Bizitegi

A continuació despleguem una relació en la qual es detallen les accions de participació, de denúncia i comunitàries que Bizitegi ha dut a terme durant els anys 2012 i 2013

Bizitegi. Participació comunitària 2012 i 2013

- *Participació en dies internacionals*: Anualment organitzem i participem en actes interns i externs que se celebren per commemorar diverses accions. Contra la Pobresa, Dia Mundial dels Sense Sostre, Salut Mental, Drets Humans, Dia Mundial Sense alcohol.
- *Participació en la trobada intercultural de Harresiak Apurtuz*: Trobada que anualment organitza aquesta plataforma, a la qual pertanyem, i que busca defensar els drets de les persones immigrants.
- *Concentracions de Beste Bi*: És una plataforma d'entitats organitzada per defensar els drets de les persones sense llar de Bizkaia. Celebrem dues concentracions anuals fixes. Ens concentrem al centre de Bilbao cada vegada que una persona sense llar mor als carrers d'alguna població de Bizkaia.
- *Participació en fires venent productes elaborats als nostres tallers*: Els venen les mateixes persones que els elaboren. Hi ha diverses fires fixes: Fira d'Artesania de Bilbao, Festival de Folk de Getxo i Fira d'Urkiola.
- *Taponada. Persones amb dificultats que ajuden persones amb dificultats*: Un grup de persones usuàries de Bizitegi dissenyen (de manera assembleària) i duen a terme (al llarg de tot l'any) una activitat encaminada a obtenir fons per ajudar col·lectius amb necessitats, en aquest cas nens amb una malaltia poc comuna.
- *Uribarri Eguna i Fira d'Associacions de Rekalde*: Un dia a l'any, diferents col·lectius que participen en aquests barris de Bilbao s'uneixen per sortir al carrer i organitzar una jornada de coneixement i obertura al barri.
- *Festes d'Uribarri i Otxarkoaga*: En tots dos barris col·laborem cada any durant les festes, participant en la comissió popular de festes i responsabilitzant-nos de diferents activitats del programa festiu.
- *Olentzero i jornades infantils d'Otxarkoaga*: Organitzem activitats per a totes dues trobades festives d'aquest barri.
- *Dinar "arrossos del món"*: Iniciativa que pretén fomentar la interculturalitat i la participació social. Dinar popular en una plaça de Bilbao, amb la participació de centenars de persones.
- *Participació a Korrika*: Carrera de promoció de l'euskara que cada dos anys recorre tot Euskal Herria. Juntament amb els veïns del barri d'Uribarri organitzem actes de suport com ara *flashmob*, vídeos, decoració de carrers, etc.

- *Kuskurum teatre*: Grup de teatre de Bizitegi que anualment representa les seves obres en diferents llocs de Bilbao i Bizkaia.
- *Trobades de participació social organitzades per EAPN*: Les persones usuàries de Bizitegi hi presenten les seves accions de participació comunitària.
- *Accions de denúncia*: Nombroses persones usuàries de Bizitegi participen en diferents accions de denúncia relacionades amb les retallades de drets socials: prestacions socials, desnonaments, etc.
- *Exposició de pintures*: En diferents centres cívics de Bilbao exposen pintures fetes per usuaris de Bizitegi.
- *Diferents accions solidàries*: Amb persones grans del barri, protectores d'animals, etc.

Conclusions

El model de treball de l'associació Bizitegi té grans similituds amb el paradigma pedagògic de la PSC relatat a l'article. Aquestes semblances parteixen de les finalitats comunes entre aquest model pedagògic i l'activitat que du a terme l'associació Bizitegi, com ara la cohesió social i el desenvolupament de la qualitat de vida de les persones que participen en els recursos i també de la pròpia comunitat. Bizitegi també es vertebra des de moltes accions, projectes, espais i metodologies de participació social, on es treballa, sobretot, la generació de cohesió social i la lluita per desestigmatitzar les etiquetes afegides al tipus de població a la qual s'adreça. Per tant, Bizitegi és un programa i una entitat social on, a través d'un model de desenvolupament comunitari basat en la participació social i la construcció de ciutadania, es persegueix intensament l'augment del benestar subjectiu de les persones participants i la generació de cohesió social, en el territori més proper i en l'entorn de la ciutat.

Un altre element destacable que reafirma la idea que Bizitegi desenvolupa i genera acció educativa és la promoció de la participació, de la iniciativa social, la mobilització ciutadana i la sensibilització social. Bizitegi ha donat suport i ha impulsat diverses accions adreçades a la mobilització ciutadana, la iniciativa social dels seus participants, l'autonomia i l'empoderament com a grup social i la sensibilització social als carrers, en la premsa i en l'opinió pública. Cal destacar, en aquest sentit, el projecte de l'Assemblea dels Invisibles que representa molt bé, com s'ha pogut comprovar en aquest article,

aquest tipus d'acció de promoció ciutadana. Es ressalta la importància que persones que han estat en situació d'extrema exclusió puguin tornar o puguin, per primera vegada, sentir-se ciutadans en els seus espais socials.

La Pedagogia Social Comunitària basa la seva acció en els grups i les comunitats, entenent la comunitat com el vincle que s'estableix entre les persones i els grups, i Bizitegi també recolza la seva actuació en aquests principis comunitaris, i més tenint en compte el seu origen clarament comunitari, de resposta d'unes necessitats socials i grupals que generen una acció ciutadana, de veïns i autogestionada, i com aquest procés porta a la creació d'estructures i professionals especialitzats. Entenem que aquesta especialització per treballar amb aquest tipus de perfils no ha anat en detriment de les lògiques comunitàries i de participació social en què es van basar en els seus orígens. Les pràctiques inclusives de Bizitegi responen a les qualitats i atributs propis de la PSC així com als seus objectius: la participació social i la construcció de ciutadania, la coresponsabilitat, la reinserció social, la sensibilització, la prevenció i l'empoderament.

Els principals reptes de cara al futur, expressat pels mateixos participants (professionals, voluntaris i usuaris dels serveis), passen, d'una banda, per mantenir un equilibri adequat entre la reivindicació dels drets de les persones en situació d'exclusió i la prestació de serveis finançats per les administracions públiques. I, d'altra banda, per seguir insistint i convèncer-nos plenament que la participació ha de ser el principal objectiu de l'acció educativa. Els nous projectes i programes hauran de seguir els principis i les accions que, des del seu inici, han inspirat Bizitegi: la seva força per mobilitzar capacitats comunitàries i ser denúncia i veu dels invisibles.

Héctor Alonso Martínez

Sociòleg i educador de carrer

Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés – URL

halonso@peretarres.org

Pablo Ruiz Errea

Psicòleg i coordinador tècnic de l'associació Bizitegi

pruiz@bizitegi.org

Jonatán Sánchez Rico

Sociòleg i membre de l'equip de recerca GIAS

Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés – URL

jonatansanri@gmail.com

Ricardo Oficialdegui Iriarte

Educador social i president de l'associació Bizitegi

rofficialdegui@bizitegi.org

Bibliografia

Adelantado, J. (Ed.). (2000). *Cambios en el Estado del Bienestar: políticas sociales y desigualdades en España* (Vol. 159). Icaria Editorial.

Alonso, I.; Funes, J. (2009). "El acompañamiento social en los recursos socioeducativos en Educación Social". En: *Educación Social. Revista de Intervención socioeducativa*, núm. 42 p. 28-46.

Alós-Moner, R. (coord.) (2011). *La inserción laboral de los internos de los centros penitenciarios de Cataluña*. Barcelona: CEJFE.

Arriba, A. (2002). *El concepto de exclusión en política social*.

Barnes, M.; Heady, C.; Middleton, S.; Millar, J.; Papadopoulos, F.; Room, G.; Tsakoglou, P. (2002). *Poverty and social exclusion in Europe*.

Blanco, R. (2006). "La equidad y la inclusión social: uno de los desafíos de la educación y la escuela hoy". En: *Revista Electrónica Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia i Cambio en Educación*, núm. 4(03).

Boal, A. (2004). *El arco iris del deseo: del teatro experimental a la terapia*. Alba editorial.

Brugué, Q.; Gomà, R.; Subirats, J. (2002). "De la pobreza a la exclusión social. Nuevos retos para las políticas públicas". En: *Revista Internacional de Sociología*, (33), p. 7-45.

Bushway, S. (2003). *Reentry and Prison Work Programs*. New York: Urban Institute reentry roundtable.

Caride, J. A. (2005). "Construir culturas, desarrollar comunidades, una tarea pedagógica-social". En: *I Congrés Internacional i interdisciplinar sobre participació, animació i intervenció socioeducativa*. Barcelona.

Caride, J. A. (2005). "La Animación sociocultural y el desarrollo comunitario como educación social". En: *Revista de Educación*, núm. 336, p. 73-88.

Castro, R.; Campero, L.; Hernández, B. (1997). "La investigación sobre apoyo social en salud: situación actual y nuevos desafíos". En: *Revista de Saúde Pública*, núm. 31(04), p. 425-435.

Corera, C. (2004). *De la exclusión a la incorporación: Trabajo por itinerarios personalizados y acompañados*. Jornadas de difusión. Aviles.

Costa Cabanillas, Miguel. (1995). "Programa de mejora del sistema de protección a la infancia". En: *Ministerio de Justicia. Justicia con menores y jóvenes*. Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Justicia.

Dalmau, Àngeles; Miquel, Salvador; Peláez, Andreu (2000). *Programa de llibertat vigilada: adequació als canvis de la Llei 5/2000*. Documento de trabajo. **DGMPAJJ**. Barcelona: Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya.

De Andres, J.; Barruti, M.; Borrell, C.; Calafell, J.; Pasarín M. I.; Puigpinós, R.; Jansa, J. M. (2002). "Salud y marginación social". En: *Documentación social*, núm. 127, p. 97-123.

EAPN (2010). *La participación de las personas como herramienta para la inclusión social* Vitoria: Red Europea de Lucha contra la pobreza y exclusión social en Euskadi.

- ENLACE** (1999). *El proceso de incorporación social: la incorporación a mínimos* Sevilla: Federación Andaluza de Drogodependencias y Sida.
- Farpon, A. I.; Menéndez, L. M.; Triguero, Y.** (2007). *Guía de incorporación social*. Oviedo: Consejería de Bienestar social del Principado de Asturias.
- Funes, J.; Raya, E.** (2001). *El acompañamiento y los procesos de incorporación social. Guía para su práctica*. Vitoria: Gobierno Vasco.
- Gurrutxaga, A.** (1993). “El sentido moderno de la comunidad”. En: *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 64, p. 201-219.
- Hernández, S.; Pozo, C.; Alonso, E.; Martos, M. J.** (2005). “Estructura y funciones del apoyo social en un colectivo de inmigrantes marroquíes”. En: *Anales de psicología*, 21(02),
- Hills, J.; Le Grand, J.; Piachaud, D.** (2002). *Understanding social exclusion*. New York: Oxford University Press.
- Jiménez, M.; Luengo, J.; Taberner, J.** (2009). “Exclusión social y exclusión educativa como fracasos. Conceptos y líneas para su comprensión e investigación”. En: *Profesorado. Revista de Curriculum y Formación del Profesorado*, núm. 13(03), p. 11-49.
- Marchioni, M.** (2004). “Desarrollo local y comunitario: tendencias y nuevos modelos de intervención. El papel de la intervención socio comunitaria”. En: *II Jornadas de Educación Social*.
- Miquel, Salvador** (1999). “Menores en conflicto social”. En: *Plan Integral para la infancia y la adolescencia en Castilla-La Mancha. 1999-2003*. Toledo. Consejería de Bienestar Social de la Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha.
- Miquel, Salvador** (2002). “Recull d’aportació de l’àmbit temàtic de medi obert”. En: *Congrés de Justicia Juvenil: nous reptes, noves propostes*. Barcelona: CEFFE. Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya.
- Morata, M. J.** (2012). “Animación sociocultural y escuela”. En: *Animació sociocultural i escola*. Barcelona: UOC.
- Pérez Serrano, G.; Pérez de Guzmán, M. V.** (2006). *Qué es la animación sociocultural. Epistemología y valores*. Madrid. Narcea.
- Petrus, A.** (1992). “Hacia una pedagogía comunitaria de la pedagogía penitenciaria”. En: *Revista de Pedagogía Social*, núm. 7, p. 63-83.
- Petrus, A.** (1997) *Pedagogía social*. Barcelona: Ariel.
- Rodríguez, A.; Jouron, F.; Fernández, M. V.** (2001). “Rehabilitation and social Insertion of the Homeless Chronically Mentally”. En: *The international Journal of Psychosocial Rehabilitation*, núm. 5, p. 79-100.
- Subirats, J.; Riba, C.; Giménez, L.; Obradors, A.; Giménez, M.; Queralt, D.; Bottos, P.; Rapoport, A.** (2004). “Pobreza y exclusión social. Un análisis de la realidad española y europea”. En: *Colección de Estudios Sociales*, núm. 16 Barcelona: La Caixa.
- Trilla, J.** (2010). “Propuestas conceptuales para clarificar el debate sobre la educación para la ciudadanía en la escuela”. En: Puig, J. M. (coord.). *Entre todos. Compartir la educación para la ciudadanía* Barcelona: ICE-Horsori.
- Trilla, J.** (1997). *Animación sociocultural. Nuevos enfoques*. Salamanca: Ariel Educación, p. 13-24.

Úcar, X.; Llena, A. (2006) *Miradas y diálogos en torno a la acción comunitaria*. Graó. Barcelona.

UNAD (2005). *Incorporación sociolaboral de las personas con problemas de drogas*. Madrid: Unión de Asociaciones y Entidades de Atención al Drogodependiente.

United Nations (2006). *Custodial and non-custodial measures for social reintegration*. Viena: United Nations office on drugs and crime.

Valverde, J. (2002). *Los efectos de la cárcel sobre el preso: consecuencias del internamiento penitenciario*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.

1 Aquest article es basa en l'estudi *La Pedagogía Social Comunitaria en centros penitenciarios y en programas de reinserción social*, dut a terme pel grup de recerca GIAS de la Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés – Universitat Ramon Llull.
